

*Бондарчук Ю. В.,
здобувачка вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня
Національного авіаційного університету*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ, ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ ТА ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Анотація. У статті було здійснено комплексний аналіз правового регулювання охорони психічного здоров'я в контексті міжнародних стандартів, зарубіжного досвіду та українського законодавства. Розглянуто ключові міжнародні документи, що встановлюють стандарти у сфері охорони психічного здоров'я, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Лісабонську декларацію про права пацієнтів Всесвітньої медичної асоціації. Проаналізовано визначення психічного здоров'я за версією ВООЗ та його значення для повноцінного функціонування особистості в суспільстві.

Досліджено зобов'язання України щодо зміцнення системи охорони здоров'я, включаючи сферу психічного здоров'я, відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС. Розглянуто проект «Психічне здоров'я для України» та його роль у підвищенні обізнаності суспільства щодо проблем психічного здоров'я.

Проаналізовано вплив пандемії COVID-19 на стан психічного здоров'я населення та виявлено недоліки у регуванні системи охорони здоров'я на такі виклики. Розглянуто питання фінансування сфери охорони психічного здоров'я та роль громадських організацій у захисті прав осіб з психічними розладами.

Висвітлено досвід розвинених країн щодо надання безоплатної юридичної допомоги особам з психічними розладами та наближення психіатричної допомоги до місця проживання пацієнтів. Проаналізовано принципи Конвенції про права осіб з інвалідністю ООН та їх відображення в українському законодавстві.

Виявлено недоліки чинного законодавства України у сфері охорони психічного здоров'я, зокрема відсутність чітких термінологічних визначень та регламентації відповідальності медичних працівників за порушення прав пацієнтів. Запропоновано створення комплексного законодавчого акту, який би врегулював всі аспекти охорони психічного здоров'я.

Розглянуто положення Європейського плану дій у галузі охорони психічного здоров'я та його вплив на формування української Концепції розвитку охорони психічного здоров'я до 2030 року. Проаналізовано роль Всесвітньої психіатричної асоціації у встановленні етичних та професійних стандартів у сфері психіатрії.

Акцентовано увагу на важливості якісної підготовки фахівців у сфері психічного здоров'я та необхідності постійного підвищення їх кваліфікації. Розглянуто проблему довіри між пацієнтами та медичними працівниками у сфері психіатричної допомоги.

На основі проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо вдосконалення законодавства України у сфері охорони психічного здоров'я, зокрема щодо покращення соціальної інтеграції осіб з психічними розладами,

розширення можливостей отримання послуг у сфері психічного здоров'я та покращення умов перебування у психоневрологічних закладах. Зроблено висновок про необхідність подальшого вивчення та впровадження позитивного зарубіжного досвіду для вдосконалення системи охорони психічного здоров'я в Україні, з урахуванням національних особливостей та потреб.

Ключові слова: права психічно хворих осіб, охорона здоров'я, психіатрична допомога, міжнародні стандарти, зарубіжний досвід.

Постановка проблеми. Кожна країна потребує досконалої системи охорони здоров'я. Під час забезпечення реалізації прав на охорону здоров'я виникають різні проблеми: забезпечення доступу до якісного медичного обслуговування та лікування, недосконале законодавче забезпечення. Україна відстає в розвитку медицини порівняно із високорозвиненими країнами, проте, використовуючи зарубіжний досвід, ми здатні удосконалити правове забезпечення процесу надання медичних послуг. Для усунення проблем, які витікають із правового регулювання медицини, слід проаналізувати та виокремити міжнародні стандарти та зарубіжний досвід регулювання охорони психічного здоров'я. Психічне здоров'я людей є досить важливим чинником формування майбутнього покоління, розвитку науки та людства взагалі. Лише аналізуючи та доповнюючи систему правового регулювання психічно хворих осіб, ми досягнемо бажаних результатів правового та соціального розвитку країни.

Стан дослідження. Досліджуючи питання правового забезпечення психічно хворих осіб, можна натрапити на проблемні аспекти законодавства: забезпечення якості медичного лікування, доступу до якісної освіти, вільне працевлаштування тощо. Аналізуючи міжнародні нормативно-правові акти, можна спостерігати постійну тенденцію розвитку законодавства щодо врегулювання прав психічно хворих осіб, які досить часто порушуються в суворих реаліях сьогодення. Правове регулювання надання психологічних та психотерапевтичних послуг досліджувалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими у галузі психології, психотерапії та психіатрії, як: С. С. Агафонова, Б. Болотіна, В. І. Борисова, І. В. Венедіктова, В. Д. Волков, С. В. Клименко, Н. В. Козлова, Б. Д. Менделевич, Ю. В. Рожкова, Т. А. Солохіна, Р. О. Стефанчук, І. В. Шатковська, С. С. Шум та ін. Актуальним та малодослідженим залишається питання імплементації міжнародних стандартів для вдосконалення національного законодавства щодо правового забезпечення психічно хворих осіб. Аналізуючи зарубіжний досвід, ми зможемо спостерігати позитивні тенденції розвитку системи регулювання прав психічно хво-

рих осіб в інших країнах та прогресивне зменшення захворюваності серед людей.

Метою дослідження є визначення шляхів і нормативних аспектів оптимізації та удосконалення правового регулювання осіб, які страждають на психічні розлади, а також здійснення порівняльного аналізу правового забезпечення прав психічно хворих осіб в європейських країнах та в Україні. На основі аналізу досвіду провідних зарубіжних країн, чинного законодавства України та практики його застосування встановити сутність і особливості правового регулювання охорони психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Психічне здоров'я людей – це одне із важливих питань розвитку людства, адже науковий розвиток цивілізації породжує нові ідеї, тому чим більше здорових людей, тим швидший та прогресивніший розвиток. Українське законодавство поступово удосконалюють до міжнародних стандартів, змінюючи та доповнюючи його.

Стандарти правового регулювання охорони психічного здоров'я мають обов'язкову силу у міжнародних договорах, а саме у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [1], проте вони містяться і в тих актах, що не мають обов'язкової сили (розроблених ООН та іншими організаціями): наприклад, Лісабонська декларація про права пацієнтів Всесвітньої медичної асоціації [2].

Одним з головних прав людини, визнаних на міжнародному та національному рівнях є право на здоров'я, яке включає не тільки відсутність соматичних хвороб, але й психічний та соціальний добробут. За визначенням ВООЗ психічне здоров'я не є просто відсутністю психічного розладу. Це стан благополуччя, при якому кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, впоратися із життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти [3].

Людина із здоровою психікою – це життєрадісна, активна, творча особистість, яка прагне нових звершень та самореалізує себе у суспільстві. Психологічне здоров'я важливо постійно тримати у балансі, адже зазвичай громадяни не звертаються по психологічну допомогу до психологів через внутрішні переконання та боязнь осуду суспільства. Пізні звернення громадян для надання психіатричної допомоги відбувається на кінцевих етапах захворювання, коливилікувати пацієнта майже неможливо. Тому перед нами постає проблема вдосконалення обізнаності суспільства та ознайомлення громадян із проблемами психічного здоров'я.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами визначено, що Україна бере на себе зобов'язання зміцнювати систему охорони здоров'я, контролювати та запобігати поширенню неінфекційних захворювань, пропагувати здоровий спосіб життя, покращувати психічне здоров'я громадян України [4].

Проект «Психічне здоров'я для України» [5] створений з метою визначення та усунення окремих проблемних питань українського законодавства в контексті його відповідності до міжнародних стандартів дотримання та захисту прав осіб з інвалідністю, включно з особами із психічними розладами. Першим етапом проекту, стало ознайомлення українців із поняттям психічного здоров'я, захворюваннями людей на психічні розлади, соціальна підтримка та актуалізація потреби

дбати про психічне здоров'я. Проект стартував за підтримки Швейцарії, що надається через Швейцарську агенцію розвитку та співробітництва (SDC), у контексті Національної стратегії реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015-2020 років та підтримки реформи системи охорони психічного здоров'я в Україні. На нашу думку, виконання першочергових питань актуалізації питання охорони психічного здоров'я є важливим процесом в умовах сьогодення. У зв'язку із пандемією COVID-19 захворюваність на психічні розлади зростає, оскільки особа, яка захворіла, лікувалася в карантинних умовах. Відчуваючи ізоляцію від суспільства, громадяни потребували психологічної підтримки. Велика увага приділялася пандемії як соціально-економічному явищу, проте поза увагою політичних діячів та представників медичної галузі залишилось питання стабілізації психічного здоров'я громадян. В результаті, зростає кількість самогубств та захворювань психіки. Отже, в законодавстві України у сфері психічного здоров'я потрібно удосконалити розвиток доступної, науково обґрунтованої та безперервної допомоги.

ЮНІСЕФ на щорічній доповіді у 2021 році, акцентували увагу на питанні психічного здоров'я дітей, підлітків і батьків або інших людей, хто про них піклується. У XXI столітті, ще до пандемії COVID-19 діти та молодь несли значний тягар проблем із психічним здоров'ям, але при цьому суттєві інвестиції для вирішення цієї проблеми не виділяються [6]. Тому постає проблема із фінансуванням розвитку забезпечення психологічного здоров'я. Соціальні установи не надають цілісну допомогу та контроль забезпечення прав психічно хворих осіб. Громадська організація «Комітет За досконалу психіатрію» [7], створена із родичів психічно хворих людей і небайдужих до проблем волонтерів, зацікавлена в найкращому забезпеченні прав психічно хворих осіб.

Розвинуті європейські країни, а також США, практикують безоплатну юридичну допомогу особам, які страждають на психічні розлади. Вони мають кваліфікованих дільничних фахівців-юристів для підтримки та захисту незахищених людей, яким важко відстоювати свої права. Фахівці спілкуються з психічно хворими особами та їх опікунами, цікавляться їхнім життям і активно допомагають. Вагомою проблемою також є далеке розташування від міста медичних центрів лікування психіатричних захворювань. У більшості населення виникає боязнь центрів надання психіатричної допомоги, адже віддалене розташування насторожує їх. Для того, щоб наблизити психіатричну допомогу до населення, потрібно удосконалити центри надання психічної допомоги: створити кабінет амбулаторного прийому; підрозділ денного перебування для пацієнтів; підрозділ для терапії психічно хворих осіб та соціальної реадaptaції. Наприклад, у Німеччині наближають психіатричну допомогу до місця проживання пацієнта та фінансують повний курс лікування пацієнта, оплативши послуги лікарів і медикаментозне забезпечення.

Основним документом, який базується на принципах поваги до гідності; недискримінації; залучення та включення; поваги до особливостей; рівності можливостей; доступності; рівності між чоловіками і жінками і поваги до прав дітей є Конвенція про права осіб з інвалідністю ООН (далі – КПОІ) [8]. В українському законодавстві також були прийняті перелічені принципи та висвітлені у Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року [9].

Головна мета законодавчого регулювання – забезпечувати покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини. Система охорони психічного здоров'я має функціонувати в єдиному міжвідомчому просторі для функціонального та ефективного дотримання прав психічно хворих осіб. На нашу думку, законодавство в сфері охорони психічного здоров'я не зовсім відповідає міжнародним стандартам, адже при застосуванні норм виникають як практичні, так і законодавчі колізії. Пропонуємо створити законодавчий акт в якому розмістити положення щодо психічного здоров'я як сфери: з преамбулою, термінологією, посиланням на права людей, які мають психічні розлади. Наприклад, в Законі України «Про надання психіатричної допомоги» визначено правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, встановлено обов'язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового і соціального захисту, навчання осіб, які страждають на психічні розлади, регламентовано права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади [10]. У той же час, Закон не містить термінологічних визначень, що негативно впливає на його належне застосування та викликає проблеми щодо розуміння основ надання психіатричної допомоги особами, які не мають медичної освіти. Крім того, Закон не регламентує відповідальність працівників медичних закладів за порушення прав і свобод пацієнтів.

Європейський план дій у галузі охорони психічного здоров'я пропонує ефективні дії для покращення психологічного здоров'я і благополуччя в європейському регіоні. Зокрема, він визначає низку конкретних заходів, спрямованих на поліпшення психічного благополуччя дитячого населення: усвідомлення значення психічного благополуччя як важливої складової якості життя; визнання охорони психічного здоров'я дітей пріоритетною проблемою охорони психічного здоров'я; перенесення акценту з біологічного лікування на психологічні і соціальні форми допомоги; зосередження головної уваги на превентивних заходах (розробка та забезпечення доступу до ефективних програм батьківської підтримки та просвіти, починаючи зі здорового способу життя вагітних жінок, запобігання насильству у сім'ї і над дитиною зокрема, дослідження проблематики і зменшення кількості випадків вживання алкоголю, наркотиків). Відповідно до чого було прийнято Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, яку ми проаналізували вище [9].

Всесвітня психіатрична асоціація була створена для проведення міжнародних психіатричних конгресів, регіональних зустрічей, а також для сприяння розвитку професійної освіти та встановлення етичних, наукових та лікувальних стандартів для психіатрії. Асоціацією було прийнято низку важливих актів рекомендаційного характеру – Міжнародний кодекс медичної етики, Дванадцять принципів надання медичної допомоги в будь-якій національній системі охорони здоров'я [11], Гельсінська декларація «Етичні принципи медичних досліджень за участі людини як об'єкта дослідження» та інші [12].

Якісне забезпечення медичними психотерапевтичними послугами залежить від наявності кваліфікованих та досвідчених фахівців. Як зазначає І. М. Сопілко, «важливим

завданням перспективної системи освіти є перепідготовка фахівців, зокрема і науково-педагогічних кадрів, які здатні розробляти і застосовувати інформаційні технології навчання. Саме тому, щоб не відставати від світових стандартів навчання, пріоритетом роботи викладача має стати компетентність, креативність, результативність, методичним забезпеченням якої виступають в тому числі і новітні технології» [13]. Отже, на нашу думку, забезпечення психіатричними послугами потрібно якісно удосконалювати на етапі підготовки кваліфікованих фахівців.

Психіатри, які мають не достатній досвід у сфері надання психіатричних послуг зазвичай викликають обурення та недовіру у пацієнтів. Тому молоді фахівці повинні бути всебічно розвинені для надання допомоги пацієнтам. Викликавши довіру у пацієнта, психіатр з легкістю зможе знайти проблему розвитку захворюваності психічно хворої особи. Відносини між пацієнтами та лікарями мають особистісний характер, оскільки стосуються найбільшої цінності людини – її здоров'я. Спори, які виникають у сфері охорони здоров'я, мають підвищену психологічну напруженість та тісно пов'язані із переживаннями пацієнта про свій стан здоров'я [14]. Тому, для підвищення довіри у сфері надання психіатричної допомоги, потрібно мінімізувати кількість спорів та підвищити довіру пацієнтів до сучасних технологій лікування психоневрологічних захворювань.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, ми дійшли висновків, що законодавство України повільними темпами наближається до міжнародних стандартів та запозичує досвід інших країн. Як зазначалося вище, головна проблема полягає в законодавчому забезпеченні та реалізації прав психічно хворих осіб. Покращення потребує законодавче забезпечення соціальної інтеграції осіб із психічними розладами, зокрема створення можливостей для отримання послуг у сфері психічного здоров'я. Регламентуючи права пацієнтів із психічними розладами, збільшуючи роботу мультидисциплінарних команд та залучивши фахівців медичних та немедичних установ, можна покращити умови перебування осіб у психоневрологічних закладах.

Література:

1. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт; ООН від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_043 (дата звернення 07.07.2022 р.).
2. Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта : Декларація; Всесвітня медична асоціація від 01.10.1981. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/990_016 (дата звернення 07.07.2022 р.).
3. Преамбула до Конституції Всесвітньої організації охорони здоров'я, затверджена на Міжнародній конференції з питань охорони здоров'я, Нью-Йорк, 19-22 червня 1946 року; підписана 22 липня 1946 року представниками 61 країни (Архівні документи Всесвітньої організації охорони здоров'я, №. 2, стор. 100), введена в дію 7 квітня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_599 (дата звернення 07.07.2022 р.).
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (в останній редакції від 01.02.2020). 2020. Розд. V. Гл. 22. Ст. 427. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU14097.html (дата звернення 07.07.2022 р.).
5. Проект «Психічне здоров'я для України». URL: <https://www.mh4u.in.ua/> (дата звернення 07.07.2022 р.).

6. ЮНІСЕФ. В моїй свідомості: зміцнення, захист та піклування про психічне здоров'я дітей. Резюме – 2021 р. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/15041/file> (дата звернення 07.07.2022 р.).
7. Членська благодійна організація «Комітет «За досконали психіатрію»» від 12.10.2005 р. URL: <https://opendatabot.ua/c/33746406> (дата звернення 07.07.2022 р.).
8. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція; ООН від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_g71 (дата звернення 07.07.2022 р.).
9. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Концепція від 27.12.2017 № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1018-2017-%D1%80> (дата звернення 07.07.2022 р.).
10. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1489-14> (дата звернення 07.07.2022 р.).
11. Дванадцять принципів надання медичної допомоги в будь-якій національній системі охорони здоров'я. *Медичне право*. 2010. № 5(1). С. 91.
12. Міжнародний кодекс медичної етики. *Медичне право*. 2010. № 5(1). С. 94.
13. Сопілко І.М. Інновації в юридичній освіті. *Юридичний вісник*. 2015. С. 157–160. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/286628473.pdf>
14. Токарева К.С. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. № 4. 2020. С. 39–45. URL: http://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/39-_Tokaryeva.pdf

Bondarchuk Yu. Legal regulation of mental health protection: a comparative analysis of international standards, foreign experience and Ukrainian legislation

Summary. In this article, a comprehensive analysis of the legal regulation of mental health protection is conducted within the context of international standards, foreign experience, and Ukrainian legislation. Key international documents establishing standards in the sphere of mental health protection, including the International Covenant on Civil and Political Rights and the World Medical Association's Lisbon Declaration on Patients' Rights, are examined. The WHO's definition of mental health and its significance for the full functioning of an individual in society are analyzed.

Ukraine's obligations to strengthen the healthcare system, including mental health, in accordance with the EU Association

Agreement are investigated. The "Mental Health for Ukraine" project and its role in raising public awareness about mental health issues are reviewed.

The impact of the COVID-19 pandemic on the population's mental health is analyzed, and shortcomings in the healthcare system's response to such challenges are identified. The issue of financing mental healthcare and the role of civil society organizations in protecting the rights of people with mental disorders are examined.

The experience of developed countries in providing free legal aid to people with mental disorders and bringing psychiatric care closer to patients' homes is highlighted. The principles of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities and their reflection in Ukrainian legislation are analyzed.

Shortcomings in the current Ukrainian legislation on mental health protection are identified, including the lack of clear terminological definitions and the regulation of the responsibility of medical workers for violations of patients' rights. The creation of a comprehensive legislative act that would regulate all aspects of mental health protection is proposed.

The provisions of the European Action Plan for Mental Health and its influence on the formation of the Ukrainian Concept for the Development of Mental Health until 2030 are examined. The role of the World Psychiatric Association in establishing ethical and professional standards in the field of psychiatry is analyzed.

The importance of high-quality training for mental health professionals and the need for continuous professional development are emphasized. The problem of trust between patients and healthcare workers in the field of psychiatric care is considered.

Based on the conducted analysis, recommendations are formulated for improving Ukrainian legislation in the sphere of mental health protection, including improving the social integration of people with mental disorders, expanding opportunities for receiving mental health services, and improving the conditions of stay in psychiatric institutions. The conclusion is made about the need for further study and implementation of positive foreign experience to improve the mental health care system in Ukraine, taking into account national characteristics and needs.

Key words: rights of mentally ill persons, healthcare, psychiatric care, international standards, foreign experience.